

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O‘QUVCHILARDA AGRESSIVLIKNI YUZAGA KELISHIGA SABAB BO‘LUVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR*Zarifboyeva Zuhra Ravshanbekovna**Toshkent shahar Bektemir tumani 345-maktab psixologi***ANNOTATSIYA**

Mazkur maqolada kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarda agressivlikning yuzaga kelishiga sabab bo‘luvchi psixologik omillar tahlil qilingan. Bolalarda agressiv xulq-atvorning shakllanishiga ta’sir etuvchi oilaviy muhit, ta’lim jarayoni, tengdoshlar bilan munosabatlar hamda individual psixologik xususiyatlarning o‘rni yoritilgan. Shuningdek, agressivlikning oldini olish va uni bartaraf etishning psixologik-pedagogik yo‘llari ko‘rsatib berilgan.

***Kalit so‘zlar:** agressivlik, kichik maktab yoshi, psixologik omillar, o‘quvchi, emotsional rivojlanish, oilaviy muhit, maktab psixologi, tarbiya, stress, xulq-atvor.*

KIRISH

Kichik maktab yoshi bolaning shaxs sifatida shakllanishida muhim davr hisoblanadi. Bu davr odatda 6–10 yosh oralig‘ini qamrab oladi va bolaning ta’lim faoliyatiga faol kirib kelishi bilan xarakterlanadi. Ushbu bosqichda bolalarning hissiy, ijtimoiy va intellektual rivojlanishi jadal sur‘atlarda kechadi. Shu bilan birga, ayrim bolalarda agressiv xulq-atvor shakllari ham kuzatilishi mumkin. Agressivlik bolaning atrofdagilarga nisbatan salbiy munosabati, jismoniy yoki og‘zaki tajovuzkor harakatlari orqali namoyon bo‘ladi. Mazkur holatning yuzaga kelishiga turli psixologik va ijtimoiy omillar sabab bo‘ladi.

Agressivlikning shakllanishida oilaviy muhit muhim omillardan biri hisoblanadi. Oilada doimiy nizolar, ota-onalar o‘rtasidagi janjallar, bolaga nisbatan qo‘pol munosabat yoki haddan tashqari qattiq nazorat agressiv xulq-atvorning rivojlanishiga olib kelishi mumkin. Bola kattalarning xatti-harakatlarini kuzatib, ularga taqlid qiladi. Agar oilada muammolar zo‘ravonlik yoki tajovuzkorlik orqali hal qilinsa, bola ham shunday usullarni o‘zlashtiradi.

Ota-onalarning bolaga nisbatan e’tiborsizligi ham agressivlikning muhim sabablaridan biridir. Mehr va e’tibor yetishmagan bolalar o‘z his-tuyg‘ularini boshqarishda qiyinchilikka duch keladilar. Natijada ular ichki norozilik va hissiy zo‘riqishni agressiv harakatlar orqali ifodalashga moyil bo‘ladilar. Ayrim hollarda bolaning ehtiyojlari va qiziqishlarining inobatga olinmasligi ham salbiy emotsiyalarni kuchaytiradi.

Kichik maktab yoshidagi bolalarda agressivlikning yuzaga kelishida emotsional rivojlanishdagi muammolar ham muhim rol o‘ynaydi. Bu yoshdagi bolalar hali o‘z

his-tuyg'ularini to'liq nazorat qila olmaydilar. Jahl, xafagarchilik, ranjish yoki qo'rquv kabi hissiyotlarni boshqarish qiyin bo'lgani sababli ular ba'zan agressiv reaksiyalar namoyon etadilar. Ayniqsa, impulsiv xarakterga ega bolalarda bunday holatlar ko'proq uchraydi. Maktab muhiti ham agressivlikning shakllanishiga ta'sir etuvchi omillardan biridir. O'qituvchilar bilan munosabatlardagi qiyinchiliklar, o'quv yuklamalarining ortishi yoki tengdoshlar tomonidan kamsitilish bolada salbiy hissiy holatlarni yuzaga keltiradi. Sinf jamoasida o'z o'rnini topa olmagan, do'stlari bilan munosabat o'rnatmaydigan bolalarda agressivlik ko'proq kuzatiladi.

Tengdoshlar bilan munosabatlar kichik maktab yoshidagi bolalar hayotida muhim ahamiyatga ega. Bolaning jamoa tomonidan qabul qilinmasligi, mazax qilinishi yoki chetlashtirilishi unda tajovuzkorlikni keltirib chiqarishi mumkin. Ayrim bolalar o'zlarini himoya qilish maqsadida agressiv xatti-harakatlarni namoyon qiladilar. Bu esa vaqt o'tishi bilan odatiy xulq-atvorga aylanishi mumkin.

Axborot texnologiyalari va ommaviy axborot vositalarining ta'siri ham agressivlikning shakllanishiga sabab bo'luvchi omillardan biridir. Zo'ravonlik sahnalari mavjud bo'lgan filmlar, kompyuter o'yinlari va internetdagi salbiy kontent bolalarning psixikasiga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bola ko'rgan xatti-harakatlarni real hayotda takrorlashga harakat qilishi natijasida agressiv xulq-atvor shakllanishi ehtimoli ortadi.

Psixologik nuqtai nazardan, o'ziga bo'lgan ishonchning pastligi ham agressivlikka olib kelishi mumkin. Ayrim bolalar ichki qo'rquv va xavotirlarini yashirish uchun tajovuzkorlikni namoyon qiladilar. Bunday holatda agressivlik himoya mexanizmi sifatida yuzaga chiqadi. Shu sababli bolalarning o'zini qadrlashi va o'ziga bo'lgan ishonchini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Agressivlikning oldini olishda oilaning roli beqiyosdir. Ota-onalar bolaga mehr va e'tibor ko'rsatishlari, uning his-tuyg'ularini tushunishga harakat qilishlari hamda muammolarni tinch yo'l bilan hal qilish namunasini ko'rsatishlari zarur. Sog'lom oilaviy muhit bolaning hissiy barqarorligini ta'minlaydi va agressiv xulq-atvorning oldini oladi.

Maktabda esa o'quvchilar uchun qulay psixologik muhit yaratish muhimdir. O'qituvchilarning adolatli munosabati, o'quvchilar o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish va ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish agressivlikni kamaytirishga yordam beradi. Maktab psixologi tomonidan o'tkaziladigan treninglar, suhbatlar va korreksion mashg'ulotlar ham samarali natijalar beradi.

Maktab psixologining vazifasi agressiv xulq-atvorning sabablarini aniqlash, xavf guruhidagi bolalarni o'rganish va ularga individual yordam ko'rsatishdan iboratdir. Psixologik diagnostika va korreksion ishlar orqali bolalarda emotsional nazorat, muloqot madaniyati va muammolarni konstruktiv hal qilish ko'nikmalari rivojlantiriladi.

Agressiv reaksiyalarning namoyon bo'lish kuchida ham gender farqlari mavjud. O'g'il bolalar jismoniy tajovuz reaksiyalarining ustunligi bilan ajralib turadi, yoshi kattaroq qizlar esa tajovuzni ifodalashning bilvosita usullariga ko'proq murojaat qilishadi: og'zaki, bilvosita va negativizm. Ehtimol, bu o'g'il bolalarning tajovuzkorligi "tashqi tomonga", qizlar esa "ichkariga" qaratilganligi bilan bog'liqdir.

I.A.Furmanov bolalar agressivligini tushuntirishning turli uslubiy va kontseptual yondashuvlari, bolaning xatti-harakatlarida tajovuzning paydo bo'lishini rag'batlantiruvchi yoki qo'zg'atuvchi psixologik va ijtimoiy omillar, uni psixodiagnostikalashning bevosita va yordamchi usullari, shuningdek, psixo-ijtimoiy korreksiya yo'nalishlarini aniq ochib bergan. Uning ta'kidlashicha, bolalar o'rtasidagi konfliktlar narsalar va o'yinchoqlarni egallash bilan bog'liq bu chegaralar kesishganda paydo bo'ladi, ya'ni bir nechta bolalar boshqa bolalarning o'yinchoqlarini olish orqali o'z chegaralarini kengaytirishga harakat qiladi. Buni 2, 4 va 7 yoshli uchta o'g'il bolani uzoq muddatli kuzatish natijalari tasdiqlaydi. Agressiv xulq-atvor bilan bog'liq eng ko'p nizolar kichik, katta va o'rta bola o'rtasida, kichiklar va katta yoshlilar o'rtasida esa qarama -qarshilik minimal bo'lganligi kuzatildi. Nizolar faqat ba'zi o'yinchoqlarga egalik qilish uchun paydo bo'lganiga e'tibor qaratildi.

Ajablanarlisi shundaki, o'yinchoqlar borligida ular o'rtasida hech qanday ziddiyat yo'q edi. E.Fromm agressiyani keng ma'noda ta'kidlab o'tadi – bunda faqatgina odam va hayvonatlarga emas, balki jonsiz predmetlarga ham ziyon keltirishni agressiya dep hisoblagan.

Ongni manipulyatsiya qilib, agressiv xulq-atvoriga undashda ommaviy axborot vositalarining ta'siri B.Kreyxi tadqiqotida o'z aksini topgan. S.A.Travina tadqiqoti natijasida boshlang'ich sinf o'quvchilarida agressiv harakatlarning oldini olishda o'qituvchilar va maktab psixologining o'z-aro ta'sirida harakatlarni muvofiqlashtirish jarayonining samaradorligiga erishgan.

Y.A. Bashkatova o'z tadqiqoti jarayonida kommunikativ universal ta'lim harakatlari boshlang'ich maktabning 2-3 sinf o'quvchilari tajovuzkorligiga ta'sir qilishini aniqlagan. Ya'ni, boshlang'ich sinf o'quvchilarida kommunikativ universal ta'lim harakatlari past darajada va agressivlik yuqori darajada bo'lgan, shuningdek kommunikativ yo'nalish jihatidan ham frustratsiya holati yo'nalishlari va reaksiya turlarida farq qilgan. Shuning uchun faqat korreksion guruhni emas, balki barcha sinfdoshlarni rivojlantirish va tuzatish ishlariga jalb qilish kerak. Ota ona munosabatlarining avtoritar turi kichik maktab yoshidagi bolalarda umumiy kommunikativ ta'lim harakatlarining rivojlanishiga ta'sir ko'rsatishi va atrofidaogilariga nisbatan agressiv muloqati isbotlangan. Bu shuni anglatadiki, o'quvchilar bilan ishlashni rivojlantirishda ota-onalar ham ishtirok etishi kerak. 2-3sinf o'quvchilarining kommunikativ universal ta'lim harakatlarini rivojlantirish bo'yicha samarali ishlash uchun zarur shart-sharoitlar aniqlandi. Agressivlikda gender farqlari borligi ham

aniqlangan. Agressiv o'g'il bolalarga past darajali verbal intellekt, yuqori darajada vaziyattan tashvishlanishi, ishonchsiz va beparvoligi bilan ajralib turadi. Agressiv qizlar uchun qattiqqo'llik va ishonchsizlik xos.

F.F.Rasulova o'z tadqiqotida kichik, o'rta, katta o'smirlarga xos aggressiv mayllarning tabaqalashtirilgan ichki evolyutsiyasi hamda agressiya shakllari o'rtasidagi bog'liqni jinsga ko'ra tafovutlanishining xulq-atvor va ijtimoiy munosabatlarini shartlovchi psixologik omillarini, ota-ona bilan bola munosabatlarida qabul qilish va kooperatsiya tarbiya usubi agressiyaning pasayishini ta'minlovchi psixologik omillar ekanligini, aggressiv o'smirlar xulq-atvorini psixoprofilaktika qilish va psixokorreksiyalash maqsadida "Xulq-atvorni modifikatsiyalash treningi" psixologik trening dasturini, agressiyaga moyil o'smirlar xulq-atvorini psixoprofilaktika qilish va psixokorreksiyalash maqsadida ota-onalar, pedagoglar va psixologlar hamkorlikda samarali ish olib borishining algoritmini ishlab chiqqan. Uning tadqiqoti natijasida mahalliy sharoitda o'smirlar aggressiv xulq-atvorining yosh, jins va individual psixologik xususiyatlarini o'rganishga doir psixodiagnostik metodikalarni tizimlashtirishga va o'smirlardagi aggressiv xulq-atvorni korrektsiya qilish imlonini beruvchi ijtimoiy trening dasturi ilmiy asoslangan, amaliyotda sinovdan o'tkazilgan hamda xalq ta'limi muassasalari amaliyotiga tatbiq etilishi tavsiya etilgan.

G'azablanish, qo'rqish va shu kabi boshqa emotsiyalar insonni o'rab turgan sharoitga moslashish vazifasini bajaradi. G'azablanish odamlarda ham hayvonlar kabi to'siqlarni yo'qotishga, maqsadiga erishishiga, o'zini himoya qilishiga yordam beradi. Shuning uchun har qanday agressiyani ko'rsatish qonun buzarlilik hisoblanmaydi. Bolalar hayotida aggressiv xulq-atvor tez-tez uchrab turadi. Ulg'ayib kelayotgan bolalarda psixologik holatlar kechishiga vaqtida e'tibor berilmasa sa'lbiy oqibatlar yuzaga kelishi mumkin.

Xorijlik olimlar L.Berkovitz frustratsiya va agressiyaning bir-biriga bog'liqligini, I.A. Furmanov bolalar aggressivligini, E. Fromm agressiyaga keng ma'noda ta'rif keltirgani, K.S.Shalaginova kichik maktab o'quvchilarida tizimli psixologik yordam ko'rsatishni, Y.A. Bashkatova turli darajadagi aggressiv kichik maktab o'quvchilarida kommunikativ universal ta'lim harakatlarini rivojlantirishni, I.F. Nurmuxametova kichik maktab o'quvchilarida aggressivlik pasayishining psixologik-pedagogik sharoitlarini, E.L.Golenisheva kichik maktab yoshi o'quvchilarida aggressivlikning ijtimoiy-psixologik omillarini, S.A. Travina kichik maktab o'quvchilarining aggressiv xulq-atvor profilaktikasida psixolog va o'qituvchilarning o'z-aro ta'sirini, E.I. Berejkova boshlang'ich maktab o'quvchisining aggressivligiga ijtimoiy agressiyaning ta'siri etishini o'rgangan. O'zbekistonlik olimlardan F.F.Rasulova o'smirlarda aggressiv xulq-atvor namoyon bo'lishining psixologik xususiyatlarini tadqiq etgan.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarda agressivlikning yuzaga kelishi oilaviy muhit, emotsional rivojlanish xususiyatlari, maktabdagi munosabatlar, tengdoshlar ta’siri va axborot muhitiga bog‘liq bo‘lgan murakkab psixologik jarayondir. Agressivlikning oldini olish uchun oila va maktabning hamkorligi, bolalarning hissiy ehtiyojlarini qondirish, sog‘lom psixologik muhit yaratish hamda psixologik yordamni o‘z vaqtida tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Ushbu choralar bolalarning barkamol rivojlanishi va ijtimoiy moslashuvini ta’minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Karimova V.M. Psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
2. G‘oziyev E.G‘. Yosh davrlari psixologiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2017.
3. Davletshin M.G. Umumiy psixologiya. – Toshkent, 2018.
4. Nishonova Z.T. Pedagogik psixologiya. – Toshkent, 2021.
5. Shoumarov G‘.B. Yosh va pedagogik psixologiya. – Toshkent, 2020.
6. Buss A.H. The Psychology of Aggression. – New York, 2018.
7. Bandura A. Social Learning Theory. – New Jersey, 2017.
8. Vygotskiy L.S. Pedagogik psixologiya. – Moskva, 2017.
9. Muxina V.S. Vozrastnaya psixologiya. – Moskva: Akademiya, 2019.
10. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.